

UN SIGILIU ROMANO-BIZANTIN DESCOPERIT LA NUFĂRU, JUD. TULCEA*

EUGEN PARASCHIV-GRIGORE**, DANIEL ENE***

Rezumat: Autorii prezintă un sigiliu descoperit la Nufăru, jud. Tulcea, în urma cercetărilor arheologice efectuate în campania 2013, în zona curtinei nordice a cetății bizantine din intravilanul localității. Sigiliul poate fi datat în secolele VI–VII, fiind încă un argument în favoarea unei locuiri aparținând epocii romano-bizantine, documentate într-un sit arheologic cunoscut în special pentru vestigiile sale încadrabile perioadei medio-bizantine.

Cuvinte-cheie: Nufăru, sigiliu, Ioannes, Fecioara Maria, epoca romano-bizantină.

Cercetările arheologice desfășurate în localitatea Nufăru, jud. Tulcea¹, în punctul *Trecere bac*², au prilejuit descoperirea, în campania 2013³, în zona accesului din și spre fortificația bizantină, practicat în zidul de incintă nordic, a unui sigiliu de plumb (fig. 1)⁴.

Ioannes. Comandant (ταξ(ί)αρχ(ή)ς) ?

Sigiliu monetiform; bine păstrat; cu urme de oxidare pe avers și revers de culoare roșie; canalul pentru șnur pe direcția N-S. Presare. Dm = 12 mm, dc = 10,5 mm, gr = 2 mm, g = 4,35 g⁵. Legendă în limba greacă.

Avers: imagine și legendă. Într-un cerc perlat, bustul Maicii Domnului, nimbant, cu văl, *chlamys* și *maphorion*, purtând la piept un medalion cu Iisus copil

* Deoarece împrejurările și timpul nu au permis ca această contribuție să fie găzduită în paginile volumului închinat domnului profesor Alexandru Barnea (A. Panaite, R. Cârjan, C. Căpiță (eds.), *Moesica et Christiana, Studies in Honour of Professor Alexandru Barnea*, Brăila, 2016), autorii folosesc acest prilej pentru a i-o dedica.

** Muzeul Național de Istorie a României, București; e-mail: para_eugen@yahoo.com.

*** Membru, în perioada 2007–2014, al colectivului pentru cercetarea sitului arheologic de la Nufăru.

¹ Pentru informații privind cetatea bizantină de la Nufăru, ridicată *a fundamentis*, spre sfârșitul secolului al X-lea, vezi Damian *et alii* 2012, cu bibliografia anterioară.

² Pentru cercetarea arheologică desfășurată în punctul *Trecere bac*, vezi Damian *et alii* 2012, p. 179–180, 182–183, 189, 192; Damian *et alii* 2014, cu bibliografia anterioară.

³ Damian *et alii* 2014, p. 98.

⁴ Autorii mulțumesc doamnei Oana Damian, responsabilul științific al șantierului arheologic Nufăru, pentru amabilitatea de a le fi pus la dispoziție această piesă.

⁵ Dm = diametrul modulului; dc = diametrul canalului; gr = grosime, g = greutate.

(imaginea este foarte deteriorată, însă se observă existența a două personaje)⁶. Imaginea este ușor descentrată în sus. Partea superioară a imaginii a fost afectată în momentul ruperii sigiliului de pe documentul pe care îl autentifica. Pe margine, o legendă metrică, de o parte și de alta a imaginii din care, din păcate, nu se păstrează nicio literă, dar care poate fi reconstituită.

•• | ••
[M(ήτε)ρ] | [Θ(εο)ῦ]
Μήτερ | Θεοῦ
Maica Domnului

Revers: legendă. Într-un cerc perlat, o legendă imprimată în relief, cu litere bine conturate. Legenda începe cu o cruce cu brațe egale, foarte bine conturată. Metrică pe trei rânduri.

† Ιω | ANN• | TA•
† Ιω | ann[οῦ] | τα[ζ](ιάρχης)
† Ιωαννοῦ ταζιάρχης
† Ioannes comandant?

Datare: secolele VI–VII.

Sigiliul descoperit la Nufăru aparține unui personaj cunoscut în epocă. Acest lucru este dovedit de faptul că legenda de pe revers ascunde numele emitentului și, cel mai probabil, funcția deținută de acesta. Prin urmare, emitentul trebuie să fi fost un personaj cunoscut în zona dobrogeană, nu numai pentru că acela care primea documentul ar fi știut de la cine provine. Sau, foarte probabil, în documentul sigilat era dezvăluită și identitatea emitentului.

Realizarea sigiliului este una de calitate. Imaginea de pe avers, deși deteriorată actualmente, a fost atent lucrată, cu elemente de detaliu foarte bine reprezentate (nimb, *chlamys* și *maphorion*). Reversul ascunde o legendă imprimată cu litere în relief, bine conturate și lucrate îngrijit. Rândul al treilea al legendei de pe revers este format din trei litere, dintre care doar primele două sunt observabile (TA), cea de-a treia literă fiind ștearsă. Aceste trei litere pot ascunde ori numele de familie al emitentului, ori demnitatea acestuia. Cel mai probabil, cea de-a treia literă este Z (ζ), ceea ce poate sugera titulatura emitentului (ταζιάρχης – comandant).

⁶ Sigilii cu reprezentarea Maicii Domnului au mai fost descoperite pe teritoriul dobrogean. Pentru mai multe informații, vezi: Knechtel 1915, nr. 21–22; Papahagi 1931, nr. 4–6, 8; Bănescu 1938, nr. 8; Barnea 1956, nr. 1; Barnea 1966, nr. 18; Barnea 1967, nr. 2; Barnea 1975, nr. 3; Barnea 1982a, nr. 6, 9; Barnea 1982b, nr. 3–5, 8–9; Barnea 1983, nr. 5; Iordanov 1983, nr. 18; Barnea 1984, nr. 22–24, 27, 35–36, 38–40, 42, 48; Barnea 1985a, nr. 7–8; Barnea 1985b, nr. 4; Iordanov 1985, nr. 3, 19; Iordanov 1988, nr. 7, 14; Barnea 1990, nr. 13, 15; Iordanov 1992, nr. 2, 14–17, 19; Barnea 1995, nr. 12, 20; Diaconu 1994–1995, p. 449–452; Barnea 1997b, nr. 10–11; Barnea 2001, nr. 5; Chiriac 2002, nr. 1.

a.

b.

Fig. 1. Sigiliul lui Ioannes, descoperit la Nufăru;
a. avers; b. revers.

Sigiliul poate fi datat între sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, pornind de la faptul că reprezentarea Maicii Domnului de pe avers este asemănătoare celei de pe multe sigilii descoperite în Dobrogea, încadrate în această perioadă. De amintit în acest sens sunt sigiliile provenite de la Tomis⁷, Noviodunum⁸, Durostorum⁹ sau din alte localități din Dobrogea¹⁰.

Un element important pentru încadrarea cronologică a acestui sigiliu este și legenda aversului, bustul Fecioarei Maria. Reprezentarea acesteia pe sigiliile

⁷ Knechtel 1915, nr. 15, 17–20, 22; Barnea 1984, nr. 21–23, 25–26, 28–33, 35–42, 45, 48; Barnea 1997a, nr. 3.

⁸ Barnea 1975, nr. 3–4; Barnea 1996, nr. 6.

⁹ Barnea 1966, nr. 4.

¹⁰ Barnea 1996, nr. 4–5; Barnea 1997a, nr. 7.

romano-bizantine începe să fie folosită după sfârșitul secolului al V-lea, când cultul Fecioarei Maria se răspândește în întreaga lume creștină. La cel de-al treilea Sinod Ecumenic de la Efes, din anul 431, se pun bazele cultului Fecioarei Maria. Aici se discută despre erezia patriarhului Nestorius. O dezbatere aprinsă are loc la acest sinod între patriarhii Nestorius și Cirilus. Primul susținea faptul că Maria L-a născut pe Iisus, Fiul omului, nu și pe Hristos, Fiul lui Dumnezeu, în timp ce al doilea susținea că Maria este născătoare de Dumnezeu – *theotokos*. Tabăra patriarhului Nestorius este învinsă și biserica acceptă titlul de *theotokos* – născătoare de Dumnezeu – atribuit Fecioarei Maria, titlu foarte des întâlnit pe sigiliile cu reprezentările acesteia. Sinodul ținut în anul 451 la Calcedon întărește poziția susținută la Sinodul de la Efes și titulatura Fecioarei Maria, de născătoare de Dumnezeu – *theotokos*, începe să se răspândească în toată lumea creștină¹¹.

Dimensiunile sigiliului conduc, de asemenea, către datarea acestuia în perioada romano-bizantină. În general, sigiliile acestei epoci sunt de dimensiuni variabile, cele datând din perioada medio-bizantină fiind de mari dimensiuni și cu legende mult mai elaborate.

De remarcat și un alt sigiliu descoperit la Nufăru, cu dimensiuni asemănătoare, datat la sfârșitul secolului al VII-lea, mai precis în anii 696–697, ce prezintă pe avers o imagine a Maicii Domnului, sigiliu ce a aparținut unui ex-consul cu numele de Kyriakos¹².

Numele de Ioannes era foarte răspândit în secolele VI–VII, fiind cunoscuți mai mulți funcționari bizantini cu acest nume.

Printre ei, amintim un anume Ioannes, *apo-hypatos* (ex-consul¹³), al cărui sigiliu a fost descoperit la Tomis și care prezintă pe avers o monogramă ce ascunde numele emitentului, iar pe revers o altă monogramă, cu demnitatea acestuia¹⁴.

Un alt Ioannes, de această dată cu titulatura de *chartularios*, îl întâlnim pe un sigiliu descoperit tot la Tomis (de dimensiuni mai mari față de cel prezentat în acest articol)¹⁵. Sigiliul acesta este, însă, un sigiliu mai timpuriu (probabil emis la începutul secolului al VI-lea sau chiar la sfârșitul secolului al V-lea, datorită faptului că legendele de pe cele două fețe ale piesei sunt scrise bilingv, în greacă – numele emitentului și în latină – funcția acestuia). Sigiliile bilingve sunt în număr restrâns și au circulat o perioadă scurtă de timp.

Un sigiliu cu avers asemănător (bust al Fecioarei Maria) a fost descoperit tot la Tomis și are pe revers o monogramă ce ascunde numele emitentului (Ioannes)¹⁶.

De la Tomis provin alte trei sigilii emise de persoane ce purtau numele de

¹¹ Durant 1950, p. 745–746.

¹² Barnea 2001, nr. 5.

¹³ Pentru mai multe informații, vezi Zacos, Veglery 1972, tip 235–236 (pl. 235); tip 237 și 239 (pl. 230); Barnea 1995, nr. 4; Barnea 1997b, nr. 6.

¹⁴ Barnea 1984, nr. 8.

¹⁵ Barnea 1987, nr. 2.

¹⁶ Barnea 1984, nr. 29.

Ioannes. Aceste trei sigilii sunt diferite unele față de celelalte¹⁷. Un prim sigiliu prezintă atât pe avers, cât și pe revers monograme ce ascund numele și funcția emitentului¹⁸. Al doilea sigiliu conține pe avers o imagine a Fecioarei Maria, cu nimb, purtând la piept un medalion cu Iisus copil, iar pe revers o monogramă cu numele emitentului¹⁹. Cel de-al treilea sigiliu este un unicat prin faptul că prezintă pe avers o imagine a lui Hristos și pe revers monograma emitentului²⁰.

Un sigiliu emis de un anume Ioannes a fost descoperit în nordul Dobrogei, la Noviodunum, și prezintă, pe ambele fețe, două monograme cu numele emitentului și o incantație către Fecioara Maria (Θεοτόκε βοήθει Ἰωάννη – „Născătoare de Dumnezeu, ajută lui Ioannes”²¹).

De pe teritoriul dobrogean, dar fără ca locul descoperirii să poată fi precizat, provin încă trei sigilii emise de personaje cu numele Ioannes²². Aceste trei sigilii ascund pe revers, sub forma unor monograme cruciforme, numele emitentului, iar pe avers prezintă imagini aparținând lui Hristos²³ sau unor sfinți²⁴.

După cum se poate vedea din prezentarea de mai sus, toate sigiliile descoperite până la momentul de față în Dobrogea, ce au ca emitent personaje cu numele de Ioannes, sunt unicate.

Nici sigiliul de la Nufăru nu face excepție. Unicitatea acestei piese este dată de legenda numelui emitentului, scrisă pe două rânduri și nu sub forma unei monograme, cum se observă pe celelalte piese.

Acest sigiliu, al doilea descoperit la Nufăru și datat în perioada secolelor VI–VII²⁵, reprezintă încă o confirmare a existenței, în acest sit arheologic cunoscut mai ales pentru vestigiile din primele secole ale mileniului II, a unei locuiri (chiar dacă nu de mari dimensiuni) din epoca romano-bizantină, ilustrate printr-un nivel, bine definit din punct de vedere stratigrafic, prezent numai în capătul nordic al promontoriului (în zona *Piatră*/km 104, cu extensii pe proprietățile I. Butuza și V. Dumitrescu)²⁶, adăpostind construcții cu ziduri de piatră, complexe de locuire și materiale arheologice (ceramică, materiale de construcție și monede)²⁷.

Deși piesa sfragistică discutată nu beneficiază de un context arheologic clar,

¹⁷ Knechtel 1915, nr. 11; Barnea 1992, nr. 19–20.

¹⁸ Knechtel 1915, nr. 11.

¹⁹ Barnea 1992, nr. 19.

²⁰ Barnea 1992, nr. 20.

²¹ Barnea 1995, nr. 8.

²² Barnea 1969, nr. 19–20; Barnea 1997b, nr. 6.

²³ Barnea 1997b, nr. 6.

²⁴ Barnea 1969, nr. 19–20.

²⁵ Barnea 2001, p. 107–108, nr. 5.

²⁶ Pentru informații privind descoperiri din epoca romană și romano-bizantină de la Nufăru, vezi Mănuclu-Adameșteanu *et alii* 2007, în special p. 377, cu bibliografia anterioară; Damian *et alii* 2012, p. 181, 188, 193, cu bibliografia anterioară.

²⁷ Reținem descoperirea a două monede, emise în vremea domniei lui Heraclius (610/611 și 613/614 – Mănuclu-Adameșteanu *et alii* 2007, p. 378–379, 382, notele 23 și 32), ultima, antrenată în depuneri ulterioare, fiind găsită în anul 1993, pe proprietatea V. Dumitrescu (situată la sud de punctul *Trecere bac* și la est de punctul *Piatră*).

fiind identificată într-o depunere de materiale rulate descoperită în apropiere de accesul din cetate spre zona instalației portuare bizantine, prezența sa în punctul *Trecere bac* nu este una întâmplătoare, având în vedere apropierea de partea cea mai înaltă și mai avansată spre Dunăre a promontoriului stâncos de pe malul drept al brațului Sf. Gheorghe, pe care se desfășoară așezările din diverse epoci, cunoscută drept punctul *Piatră/km 104*. Sigiliul lui Ioannes putea proveni, așadar, din spațiul cu cea mai mare concentrare de vestigii romano-bizantine cercetat la Nufăru, din punctul *Piatră*, fiind antrenat de aluviunile alunecate pe stâncă până în dreptul accesului databil în epoca medio-bizantină, situat la o altitudine mai mică, din punctul *Trecere bac*.

BIBLIOGRAFIE

- Barnea 1956 I. Barnea, *Sigiliul unui ierarh al Rosiei în așezarea de la Garvăn*, SCIV 7, 1–2, 1956, p. 189–197.
- Barnea 1966 I. Barnea, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos*, SCIV 17, 2, 1966, p. 277–297.
- Barnea 1967 I. Barnea, *Prelucrarea metalelor*, în Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvăn*, București, 1967, p. 69–80.
- Barnea 1969 I. Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, RÉSEE 7, 1, 1969, p. 21–33.
- Barnea 1975 I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Noviodunum (II)*, SCN 6, 1975, p. 159–162.
- Barnea 1982a I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Durostorum–Dorostolon*, Pontica 15, 1982, p. 201–211.
- Barnea 1982b I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecția Muzeului Național de Istorie*, CN 4, 1982, p. 169–176.
- Barnea 1983 I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea*, Pontica 16, 1983, p. 263–272.
- Barnea 1984 I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România*, SCN 8, 1984, p. 95–104.
- Barnea 1985a I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (II)*, Pontica 18, 1985, p. 235–248.
- Barnea 1985b I. Barnea, *Sceaux byzantins du nord de la Dobrouja*, RÉSEE 23, 1, 1985, p. 29–35.
- Barnea 1987 I. Barnea, *Sceaux byzantins de Dobroudja*, SBS 1, 1987, p. 77–88.
- Barnea 1990 I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, Pontica 23, 1990, p. 315–334.
- Barnea 1992 Barnea, *Unedierte byzantinische Bleisiegel aus Tomis–Constanța*, Pontica 25, 1992, p. 281–296.
- Barnea 1995 I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, SBS 4, 1995, p. 97–100.
- Barnea 1996 I. Barnea, *Sigilii bizantine din Dobrogea*, SCIVA 47, 2, 1996, p. 215–220.
- Barnea 1997a I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, ЁБpБ 3, 1997, p. 93–98.
- Barnea 1997b I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecția Muzeului Național de*

- Barnea 2001 I. Barnea, *Sigilii bizantine din nordul Dobrogei*, în *Simpozionul de Numismatică, dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 20–30 mai 2000. Comunicări, studii și note*, București, 2001, p. 103–108.
- Bănescu 1938 N. Bănescu, *O colecție de sigilii bizantine inedite*, AARMSI III, 20, 5, 1938, p. 115–126.
- Chiriac 2002 C. Chiriac, *Două sigilii bizantine inedite de la Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea)*, *ArhMold* 25, 2002 (2004), p. 271–273.
- Damian *et alii* 2012 O. Damian, M. Vasile, A. Samson, D. Ene, A. Stănică, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II)*, *MCA S.N.* 8, 2012, p. 177–208.
- Damian *et alii* 2014 O. Damian, M. Vasile, D. Ene, A. Stănică, G. Vasile, M. Mărgineanu-Cârstoiu, V. Apostol, Ș. Bîlici, *Nufăru, jud. Tulcea*, în *CCA, campania 2013, Oradea*, 2014, p. 97–98, nr. 59.
- Diaconu 1994–1995 P. Diaconu, *Points de vue sur l'organisation ecclésiastique au Bas-Danube (X^e–XIe siècles)*, *Dacia N.S.* 38–39, 1994–1995, p. 449–452.
- Durant 1950 W. Durant, *The Age of Faith*, New York, 1950.
- Iordanov 1983 I. Iordanov, *Neizdadeni vizantiiski olovni peceati ot Silistra (I)*, *Izvestija Varna* 19 (34), 1983, p. 97–110.
- Iordanov 1985 I. Iordanov, *Neizdadeni vizantiiski olovni peceati ot Silistra (II)*, *Izvestija Varna* 21 (36), 1985, p. 98–107.
- Iordanov 1988 I. Iordanov, *Neizdadeni Vizantiiski olovni peceati ot Silistra (III)*, *Izvestija Varna* 24 (39), 1988, p. 88–103.
- Iordanov 1992 I. Iordanov, *Neizdadeni Vizantiiski olovni peceati ot Silistra (IV)*, *Izvestija Varna* 28 (43), 1992, p. 229–245.
- Knechtel 1915 W. Knechtel, *Plumburi bizantine*, *BSNR* 12, 24, 1915, p. 80–97.
- Mănucu-Adameșteanu *et alii* 2007 Gh. Mănucu-Adameșteanu, O. Damian, D. Moisil, M. Iacob, E. Petac, *Descoperiri romane și romano-bizantine la Nufăru*, *Peuce S.N.* 3–4, 2007, p. 375–398.
- Papahagi 1931 P. Papahagi, *Sceaux de plomb byzantins inédits trouvés à Silistrie*, *RHSEE* 8, 10–12, 1931, p. 299–311.
- Zacos, Veglery 1972 G. Zacos, A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, I, Basel, 1972.

A ROMAN-BYZANTINE SEAL DISCOVERED AT NUFĂRU, TULCEA COUNTY

ABSTRACT

The authors present a seal discovered at Nufăru, Tulcea county, from the archaeological research carried out into the northern part of the Byzantine fortification. The seal may be dated to the 6th–7th century A.D.

Keywords: Nufăru, seal, Ioannes, Virgin Mary, Roman-Byzantine Age.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Seal of Ioannes, discovered at Nufăru.

ABREVIERI

- AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
Academica – Academica, Academia Română, București
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – l'Année Épigraphique, Paris
AIIA Cluj – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AnB – Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie, Muzeul Național al Banatului, Timișoara
Angustia – Angustia, Arheologie – Etnografie, Sf. Gheorghe
AnȘUIași – Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza”, Iași
Anteus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
Antiquity – Antiquity, University of York
AnUB – Analele Universității București
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
Archeologičeskie vesti / Археологические вести – Археологические вести. Институт истории материальной культуры РАН, Санкт-Петербург
ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő, Budapesta
ArchIug – Archaeologia Iugoslavica, Belgrad
ArchSSSR-SAI / АрхСССР-САИ – Arheologija SSSR – Svod arheologičeskikh istočnikov / Археология СССР – Свод исторически источников, Moscova / Москва
ArheologijaSofia / АрхеологияСофия – Arheologija. Organ na Archeologičeskij Institut i Muzej / Археология. Орган на Археологически институт и музей, София / Sofia
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București
Ars Transilvaniae – Ars Transilvaniae, Institutul de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române, Cluj-Napoca
BAI – Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași
BAM – Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, Iași
Banatica – Banatica, Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARIntSer – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BÉ – Bulletin Épigraphique, Paris
BerRGK – Berichte der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaologischen Instituts, Frankfurt am Main, Berlin
BHAUT – Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Timișoara
BIAB – Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare, Sofia (= Izvestija na Bălgarskija archeologiceski Institut, Sofia), devenit, din 1951, Izvestija na Archeologiceskii Institut, Sofia (vezi Izvestija Sofia / ИзвестияСофия)
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț
Boreas – Boreas. An international Journal of Quaternary Research, The Boreas Collegium
Britannia – Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies, National Museum of Wales
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
BudReg – Budapesti Régiségei, Budapesta

- BulBOR – Buletinul Bisericii Ortodoxe Române, București
 CA – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
 Carpica – Carpica, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău
 CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
 CEPR – C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, București
 CercIst – Cercetări Istorice, Iași
 Chronica Valachica – Chronica Valachica, Studii și Materiale de Istorie și Istorie a Culturii, Târgoviște
 CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
 Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „A.I. Cuza”, Iași
 ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta
 CN – Cercetări Numismatice, București
 CRAI – CRAI. Comptes-Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris
 Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; serie nouă N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
 Dolg – Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged
 EBpB – Etudes byzantines et postbyzantines, București
 Entretiens sur l'Antiquité Classique – Entretiens sur l'Antiquité Classique, Geneva
 EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
 Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn – Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, Budapesta
 EurAnt – Eurasia Antiqua, Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz am Rhein
 EurSepAnt – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz am Rhein
 Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
 GMSB / ГМСБ – Godișnik na Muzeite ot Severna Bălgaria / Годишник на музеите от Северна България, Varna / Варна
 Hyperboreus – Hyperboreus. Bibliotheca Classica Petropolitana, St. Petersburg
 IACP – M.H. Hansen, T.H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford, 2004
 IAK / ИАК – Izvestija Arheologičeskoj Komissii / Известия археологической комиссии, Sankt-Petersburg / Санкт Петербург
 Ialomița – Ialomița. Studii și comunicări de istorie, arheologie, etnografie, Slobozia
 IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București
 IDRE – Constantin C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I–II*, București, 1996–2000
 IGLR – Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
 ILD – C.C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
 ILS – H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae I–III*, Berlin, 1892–1916
 IMFAN / ИМФАН – Izvestija Moldavskogo Filiala Akademii Nauk / Известия Молдавского Филиала Академии Наук, Chișinău / Кишинев
 ISM – *Inscripțiile din Scythia Minor*, București
 Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
 Izkustvo / Изкуство – Izkustvo / Изкуство, Sofia / София
 IzvestijaRuse / ИзвестияРусе – Izvestija na narodnija muzej Ruse / Известия на народния музей Русе
 IzvestijaSofia / ИзвестияСофия – Izvestija na Archeologičeskija Institut Sofia / Известия на Археологическия Институт София
 IzvestijaVarna / ИзвестияВарна – Izvestija na Narodnija Muzej Varna / Известия на народния музей Варна

- IzvestijaMJB / ИзвестияМЮБ – Izvestija na Muzeite ot Jugoiztočna Bălgaria / Известия на Музеите от Югоизточна България, Šumen / Шумен
- JbDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
- JbRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
- JHS – Journal of Hellenic Studies
- LIMC – *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Zürich – München
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MemAntiq – Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamț
- MFMÉ - Stud Arch – A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Móra Ferenc Múzeum, Studia Archaeologica, Szeged
- MIA / МИА – Materialy i Issledovanija po Arheologhii Rossii / Материалы и Исследования по Археологии России, Moscova/Leningrad (Sankt-Petersburg) / Москва/Ленинград (Санкт Петербург)
- MIAR / МИАР – Materialy i Issledovanija po Arheologhii Rossii / Материалы и исследования по археологии России, Moscova / Москва
- MIF / МИФ - Mit-izkustvo-folklor / Мит-изкуство-фолклор, Sofia / София
- Mousaios – Mousaios, Muzeul Județean Buzău, Buzău
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Orpheus – Orpheus. Journal of Indo-European and Thracian Studies, Sofia
- PAS – Prähistorische Archäologie Südosteuropas, Berlin
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- PIR – *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, Leipzig
- PME – H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrum quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I–V, Leuven, 1976–1993
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
- Problemi na izkustvoto / Проблемы на изкуството – Проблемы на изкуството, Институт за изследване на изкуствата, Българска академия на науките, Sofia / София
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
- RE – G. Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893–1997
- RESEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, București
- Revista Arheologică – Revista Arheologică, Chișinău
- Revista Bistriței – Revista Bistriței, Bistrița
- RGF – Römisch-Germanische Forschungen, Berlin
- RHSEE – Revue Historique du Sud-Est Européen, București
- RI – Revista Istorică, București
- RIB – R.G. Collingwood, R.P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, Oxford, 1965
- RMD – M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, Londra, 1978, 1985, 1993
- RömMitt – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung, Heidelberg
- Rossijskaja Archeologija – Российская Археология, Moscova / Москва
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SAI – Studii și Articole de Istorie, București
- Sargetia – Sargetia, Acta Musei regionalis Devensis, Deva
- SBS – Studies in Byzantine Sigillography
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
- SCN – Studii și Cercetări Numismatice, București
- Scripta Valachica – Scripta Valachica, Târgoviște
- SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923–
- SHA – *Scriptores Historiae Augustae* (ed. E. Hohl), I–II, Teubner, Leipzig, 1971

- SlovArch – Slovenská Archeológia, Nitra
 SovArch / CA – Sovetskaja Arheologija / Советская археология, Москва / Moscova
 StCl – Studii Clasice, București
 StComSatuMare – Studii și Comunicări Satu Mare
 Studia Praehistorica – Studia Praehistorica, Sofia
 SympThrac – Symposia Thracologica, București
 Talanta – TALANTA – Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society, Amsterdam
 TD – Thraco-Dacica, București
 Terra Antiqua Balcanica – Terra Antiqua Balcanica. Acta centri historiae Terra Antiqua Balcanica, Veliko Tărnovo
 Thracia – Thracia, Academia Litterarum Bulgarica, Sofia
 Thrakika / Θρακικά – Θρακικά : σύγγραμμα, περιοδικό εκδιδόμενο υπό του εν Αθήναις "Θρακικού κέντρου" και της "Εταιρίας Θρακικών Μελετών", Atena
 Tibiscum – Tibiscum. Acta Musei Carasebesiensis. Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de graniță Caransebeș
 TIR K 34 – J. Šašel (ed.), *Tabula Imperii Romani. K 34, Naissus – Dyrrachion – Scupi – Serdica – Thessalonike*, Ljubljana, 1976
 Transsylvania Nostra – Transsylvania Nostra, Fundația Transsylvania Nostra, Cluj-Napoca
 Valachica – Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul județean Dâmbovița, Târgoviște
 ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

ERATĂ

Într-un articol semnat de Sorin-Cristian Ailincăi, Florian Mihail, Mihai Constantinescu, Laurent Carozza, Cristian Micu, Albane Burens, *Découverte d'un tumulus de l'âge du bronze à Rahman, sur la commune de Casimcea (dép. de Tulcea)*, apărut în SCIVA 67, 1–2, 2016, p. 29–52, dintr-o regretabilă eroare, au fost omise un paragraf și o notă infrapaginială, care ar fi trebuit să se afle la p. 30, imediat după fig. 1:

« Le tumulus se trouve à 2,6 km au sud-ouest de la localité de Rahman (commune Casimcea, dép. de Tulcea), à proximité de la route reliant les villes de Hârșova et de Tulcea (fig. 1) (Ailincăi *et alii* 2014 ; Vasiliu, Mocanu, Paraschiv 2014). Le tumulus a subi des dommages liés à l'aménagement de la route, au creusement d'un système d'irrigation et par des intenses activités agricoles. Au début de la fouille archéologique, la structure présentait une hauteur conservée de 1,5 m et un diamètre d'environ 40 m. Sur un plan méthodologique, nous avons procédé à la fouille du tumulus par tranchées, dans le but de produire des sections parallèles permettant d'appréhender l'architecture du tumulus et la position des tombes à l'intérieur de la structure. Les tranchées ont été réalisées dans deux parties distinctes du tumulus (au nord et au sud), séparées entre elles par une berme ».